

Mitik Tasavvurun Siyer Kültürüne Etkileri: Muñiddin el-Miskin'in *Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Futüvve*'si Örneği

Mustafa ARSLAN*

The Effects of Mythic Imagination on *Siyer* Books:
The Example of *Meâricü'n Nubuvva fi Medârici'l Futuvva* by
Muñiddîn el-Miskîn

Citation/©: Arslan, Mustafa, (2018). The Effects of Mythic Imagination on *Siyer* Books: The Example of *Meâricü'n Nubuvva fi Medârici'l Futuvva* by Muñiddîn el-Miskîn, Milel ve Nihal, 15 (1), 58-77.

Abstract: In this article were examined mythic themes in the siyer book named *Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Futuvva* by Muñiddîn el-Miskîn (ö. 907/1501) and its famous translation by Altıparmak Muhammed. Unlike other siyer books, the book has taken the Nur/Glory of Muhammed to the centre and addresses cosmological issues in a mythic style beside the life of Prophet. It is handled genesis in religious and mythic style at the beginning of the book and the concept of *Nûr* and other symbols (pen, tree, bird-spirit bird etc.) in cosmological style has brought mythic character to the text. This mythic feature manifests in forward chapters (ascension and birth of Muhammed) that related to the Glory of Muhammed too. The book mentions the archetypes of many concepts in Islamic tradition. There are old Turkish and Mesopotamian myths, cosmological issues of the existence of the universe, genesis, death, etc. in the book and these difficult subjects are being processed in mythic style and based on the Glory of Muhammad. Therefore this book became popular and earned fame among Turkish people.

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
[mustafa.arslan@inonu.edu.tr].

Key Words: Religion, mythos, Islamic mythology, Muñüddîn el-Miskîn, *Meâricü'n Nubuvva*, Altıparmak Muhammed, *The Glory of Muhammed*.

Atıf/©: Arslan, Mustafa, (2018). Mitik Tasavvurun Siyer Kültürüne Etkileri: Muñüddîn el-Miskîn'in *Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve*'si Örneği, *Milel ve Nihal*, 15 (1), 58-77.

Öz: Bu makalede Muñüddîn el-Miskîn'in (ö. 907/1501) *Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve* adlı siyer eserindeki mitsel motifler incelenmiş, eserin Türkçe çevirisinde meşhuru olan Altıparmak Mehmet'in ki esas alınmıştır. Eser diğer siyer kitaplarından farklı olarak *Nûr-ı Muhammedî* kavramını merkeze almakta, sadece Hz. Muhammed'in hayatını konu edinmeyip kozmolojik konuları mitik tarzda ele almaktadır. Yaratılış konusunun eserin başında mitik anlatımla işlenmesi, *Nûr* ve diğer başka (kalem, ağaç, kuş-ruh kuşu vb.) sembollerin kozmolojik konuların anlatımında kullanılması esere mitik karakter kazandırmaktadır. Ancak bu mitik nitelik sadece eserin başında değil, *Nûr*'un ele alındığı bölümlerde de (Miraç, Hz. Peygamberin doğumu vb.) de kendisini göstermektedir. İslam geleneğindeki birçok kavramın arketiplerine değinilmektedir. Eser Türk ve Mezopotamya kültürlerindeki mitik etkiyi barındırması, evrenin varoluşu, yaratılış, doğuş, ölüm gibi anlatımı zor kozmolojik konuları Hz. Muhammed (sav) merkezli ve mitik söylem tarzıyla ele alış kitlelerin esere olan ilgisini artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, mitos, İslam mitolojisi, Muñüddîn el-Miskîn, *Meâricü'n Nübüvve*, Altıparmak Muhammed Efendi, *Nûr-ı Muhammedî*.

Giriş

Bu makalenin konusu; siyer alanında yazılan Muñüddîn el-Miskîn'in *Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve* adlı meşhur eserinin din-mit ilişkisi bağlamında incelenmesidir. Bu anlamda çalışmada el-Miskîn'in özellikle mitik söyleme yakın bölümlerinin analizine odaklanılacaktır. Eserde mitik tasavvur daha çok "yaratılış"ı konu alan ilk kısım, devamındaki peygamberleri anlatan ve Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan bölümlerde karşımıza çıkmaktadır. Miraç hadisesinin ele alındığı bölümde de mitik motifler bulunmaktadır. Bu nedenle mitik tasavvurun genelde dinî eserlere, özeldir siyer çalışmalarına etkisi konusunda iyi bir örneklem olduğu görüldüğünden eserin incelenmesi amaçlanmıştır.

Din-mit ilişkisi konusunda hatırı sayılır bir literatür bulunmaktadır. Bu literatür içerisinde mitik tasavvurun İslam kültürü içerisindeki yeri konusundaki çalışmalara bakılırsa bunların sayısının yeterli düzeyde olmadığı görülebilir. Nitekim bu konuda kapsamlı bir değerlendirme yapan Ocak, bu tarz çalışmalara ilahiyat alanındaki ilginin durumunu "ihmal" kavramıyla açıklamaktadır. Ona

göre, “mitler ve dolayısıyla mitolojik metot, genelde dünya kültürlerini, özelde dünya toplumlarını ve inançlarını analiz etmede, anlamada ve anlamlandırmada ihmal edilmeyecek bir vasıta” (Ocak, 2009: 145). Bu çalışma alandaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İslam İlahiyatı alanında mite dair çalışmaların yeterli düzeye gelememesinin önemli sebepleri arasında mitleri, bilim öncesi bir anlatılar yığını, hakikatin zıddı, hayali, düzmece batıl ve hurafe anlatılar şeklinde anlayan katı pozitivist geleneğin ülkemizde hala etkinliğini sürdürmekte oluşu sayılabilir. Hâlbuki bu yaklaşım sosyal bilimler tarihinde mevcutsa da (bk. Hançerlioğlu, 1978: 166; Vernant, 1996, 194 vd.) günümüzde eleştirilmektedir ve mitik söyleme yönelik başka yeni yaklaşımlar da söz konusudur. Örneğin Vico (1725/2007), Malinowski (1990), Levi-Strauss (2013), Eliade (1994) gibi kimi insanbilimciler, işlevselliği yanında mitin “*evreni bütüncül anlama*” kabiliyetiyle “*insanın varoluşsal arayışı*”na katkı sağladığına, bu nedenle de onun *varoluşsal konulara işaret etmek ya da örnek olmak gibi amaçlarla dinî metinlerde sıkça yer alabildiğine işaret etmişlerdir*.

Bu bağlamda miti gerçek dışı gören pozitivist yaklaşımı yerinde bulmadığımızı belirtmek isteriz. Bunun yerine, “metindeki mitsel öğelerin hangi işlevsellikleri nedeniyle kullanıldığını” ve -ister yazıldığı dönem ister bağlı olduğu anlam dünyası içerisinde olsun- “hangi anlam ve tasavvurları bize taşıdığına ve yaşatmayı amaçladığına odaklanmayı” daha önemli buluyoruz. Bu yaklaşım, mitik söylemin mevcut olduğu dinî metinleri incelerken mitik tasavvurun işlevlerinin, barındırdıkları zengin ifade tarzlarının ve kendine özgü anlam dünyalarının farkında olmayı gerektirir. Dolayısıyla biz bu çalışmada; bir siyer eserinde mitik unsurlar vardır derken onu tamamen önemsiz saymayı ve hakikat dışına itmeyi amaçlamıyoruz; onda tarihsel anlatım tarzından farklı ifade tarzlarının, sembollerin vb. mevcut olduğunu, derin soyut konuyu anlatırken mitik söylemi kullandığını ve de bunların mahiyetini vurgulamak istiyoruz.

Mit ve din ilişkisini konu edinen çalışmaların kabaca iki düzlemde gerçekleştiği söylenebilir: *i)* İlki, dinlerin temel kutsal kitapların mitolojik bağlamda incelendiği çalışmalardır ki buna Batı’da Bultmann’ın (1961/2013) ve İslam dünyasında Halefullah’ın (1950/2002) çevresinde gelişen tartışmalar örnek olarak verilebilir. *ii)* İkincisi, temel metinlerin dışında gelişen sonraki dinî literatürün

mitik karakterlerinin veya mitik söylemle olan ilişkilerinin incelenmesidir. Bu ikinci tür çalışmalar, tarihsel süreç içinde farklı kültür ve coğrafyalarda meydana gelen dinî metinlerdeki mitik etkiler üzerine odaklanır. Şüphesiz bu durum her kültür için olduğu kadar İslam kültürü için de söz konusu olmaktadır. Bizim çalışmamız bu ikinci türle yani sonraki döneme ait bir Siyer/İslam tarihi eserindeki mitik öğelerle alakalıdır.

Her din özellikle İslam gibi ilahi menşeli dinler inananları açısından mutlak gerçekliği ifade eder. Dolayısıyla onların gözünde dinî metinlerdeki ifadeler hakiki olanı temsil eder ve gerçekleştirir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi İslam kültürü içerisinde yazılmış kaynaklarda hatırı sayılır mitsel malzeme vardır (bk: Ocak, 2009; Arslan, 2009). Bu pasajların nasıl değerlendirileceği başlı başına problematik olup konu bu bağlamda tartışılmaktadır. İslami inançlar etrafında oluşan mitlerin çok boyutlu değerlendirmesi bu çalışmanın ve hatta sadece bu konuya hasredilecek bir makalenin bile sınırlarını aşacak boyuttadır. Bu konuda geniş bir inceleme yapan Ocak (2009), mitsel ifadelerin bulunduğu İslami kaynakları yedi ana başlık altına toplamaktadır. Bunlar:

- i. *İlahiyat kaynakları* (Tefsir hadis kaynakları);
- ii. *Tasavvuf kaynakları* (Tabakatlar, tezkiretül evliyâlar, menâkipnâmeler);
- iii. *Vekâyinâmeler* (İslam tarihi ve coğrafyası eserleri);
- iv. *Kısas-ı enbiyâlar*;
- v. *Siyer-i Nebî kitapları* (Hz. Muhammed'in hayatını anlatan popüler siyer kitapları);
- vi. *Popüler dinî eserler* (Ahmediye, Muhammediye vb.);
- vii. *Edebi kaynaklar*.

Bu çalışmaya konu olan Muînüddîn el-Miskîn'in *Meâricü'n Nübüvve*'si bu tasnifte dördüncü ve beşinci sıradaki Kısas-ı Enbiya ve Popüler siyer kaynakları içerisinde değerlendirilebilecek bir eserdir.

1. Muînüddîn el-Miskîn ve *Meâricü'n Nübüvve*'si

Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve adlı Farsça eseri yazan Muînüddîn el-Miskîn Muhammed Emîn b. Şerefiddîn el-Hâc Muhammed el-Ferâhî el-Herevî (ö. 907/1501-1502) hadis âlimi, vâiz ve kadı olarak görevler yapmış, döneminde oldukça etkin olduğu anlaşılan bir âlimdir. Otuz bir yıl hadis tahsil etmiş, bu süre içinde cuma günleri Herat Camii'nde vaaz vererek vaizlik görevini kırk yıl

kadar sürdürmüş ve bir yıl kadar da Herat kadılığında bulunmuştur. Kaynaklarda ünlü hadis âlimi olarak geçmektedir (Şenel, 2006). Hadis ilmi yanında iyi bir hattat olup aynı zamanda sufi kimliği de bulunmaktadır. Dolayısıyla el-Miskîn, kadı, muhaddis, sanatkâr, vaiz ve sufi gibi çok yönlü niteliklere sahiptir. Siyer konusunda başlangıçta istek üzerine küçük bir risale olarak yazdığı *Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve* adlı eserini görülen rağbet üzerine genişleterek yirmi beş yılda tamamlamıştır. Muînüddîn el-Miskîn 907' de (1501-1502) vefat etmiş ve Herat yakınlarında defnedilmiştir. Molla Miskîn diye tanınmasından dolayı aynı lakabı taşıyan Hanefî fakihî Muînüddin Muhammed b. Abdullah ile karıştırılır.

Muînüddîn (Molla) el-Miskîn'in yaşadığı şehir olan "Herat", İlk ve Orta Çağlarda İran'ın bir parçası olarak kabul edilmiş, Sâsânîler ve Büyük İskender zamanından beri önemli bir şehir olmuştur. Herat, Afganistan, Hindistan, İran ve Türkistan'a açılan bir kapı durumundadır. Şehir tarihçiler tarafından "Horâsân'ın kalbi, Asya'nın anahtarı, Afganistan'ın kapısı" şeklinde anılır. Buradan Herat'ın farklı inanç ve kültürlerin harman olduğu bir mekân olarak değerlendirmek yanlış olmaz (Şahin, 2014).

Herat'ın bir diğer özelliği de şehirde "Türk varlığının mevcudiyeti"dir. Kaynaklarda Türklerin eski tarihlerden itibaren Herat ve çevresinde mukim oldukları bildirilmektedir (Şahin, 2014). Buradan hareketle Fars ve Türk kültürlerinin Herat ve çevresinde karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu kolaylıkla söylenebilir. Molla Miskîn'in eserinin Anadolu'da meşhur olmasının arkasında bu etkileşimi de aramak gerekir. Döneminde şöhret bulmuş olan Molla Miskîn'in bu eseri Türkler arasında da şöhret bulmuş ve çevirileri yapılmıştır. Burada konuyu dağıtmamak için Osmanlı toplumundaki çevirilere odaklanılacaktır. Erşahin (2005), Osmanlı toplumunun Hz. Muhammed hakkındaki bilgi kaynakları üzerine yaptığı bibliyografya denemesinde Molla Miskîn'in eserini bu bilgi kaynaklarının çeviri eserler kısmında zikreder. Osmanlı döneminde eserin "iki çeviri/şerhi" çok meşhur olmuş ve Türk-İslam kültürünün peygamber algısını etkilemiştir.

Bu iki meşhur çevirinin "ilki", Koca Nişancı Celalzâde Mustafa Efendi'dir (ö. 907 / 1501). Eseri Kanuni'nin emriyle çevirmiş ve eserine "*Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve: Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedi*" ismini vermiştir. Müellifin

daha yaşadığı dönemde ve İstanbul'da Kanuni'nin emriyle çevrilmesi eserin şöhretini ve Anadolu'daki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Molla Miskin'in eserinin "ikinci çevirisi" Altıparmak Mehmed b. Mehmed tarafından (ö. 1033 / 1623) yapılmıştır. Çeviride ismi aynı Celalzâde'ninki gibi "Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve: Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedi" şeklinde geçmektedir. Altıparmak tarafından Farsçadan çevrilen bu son şerh/çeviri öncekinden daha etkili olmuş, Anadolu başta olmak üzere bütün Batı Türkleri arasında meşhur olmuştur. Bu çeviri mütercimine nispetle kısaca "Altıparmak" diye bilinir. Eser Hz. Peygamber hakkındaki "popüler" bilgi kaynakları arasındaki özgün yerini hala bugün de korumaktadır. Yazmaları Ayasofya başta olmak üzere Süleymaniye, Hamidiye kütüphanelerinde bulunmaktadır (bk. Erşahin, 2005). Altıparmak Peygamberler Tarihi adıyla Latin harfleriyle 1976, 1978, 1981 vd. yıllarında basılan eser, ilk olarak H. 1000 ya da 1003 M. 1591/ 1595 yılında tercüme edilmiştir. Eser İstanbul ve Bulak'ta defalarda basılmıştır. Tarih-i Altıparmak diye de şöhret bulmuş olan *Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî*, Altıparmak Muhammed Efendi'nin kütüphanelerde en çok rastlanan eseridir.

Kaynaklarda ve kendi eserlerinde ismi "Altıparmak Muhammed bin Muhammed bin el-Çıkrıkçı, Eş-Şeyh Muhammed bin Muhammed Üskübî, Üsküplü Muhammed Altıparmak Halvetî, Altıparmak Mehmed, Çıkrıkçı-zâde Efendi" gibi çok çeşitli şekillerde geçen Altıparmak Muhammed Efendi'nin ne zaman doğduğuna dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Üsküp'te tahsili süresince "Çıkrıkçı-zâde" diye, daha sonra da ilim âleminde "Altıparmak" lakabıyla tanınmıştır.

Altıparmak Muhammed Efendi dinî tahsilini Üsküp'te yaptıktan sonra tasavvufta Bayrâmiyye şeyhlerinden Seyyid Ca'fer Efendi'ye intisap etmiş, sonra İstanbul'a gelmiş, Fatih Camii'nde uzun müddet hadis, tefsir, fıkıh dersleri ve vaazlar vermiştir. Şöhreti gittikçe yayılmış, ardından Kahire'ye gitmiş, Arap âlimlerinin ve bölge halkının takdirini toplamış, bu arada Bayramiyye şeyhliği de yapmıştır. H. 1033/ M. 1623-24'te vefat etmiş, cenazesi günümüzde "Mescid-i Altıparmak" diye bilinen câmiin avlusuna defnedilmiştir (Kılıç, 2007).

Altıparmak Muhammed Efendi'nin Molla Miskin'den çevirdiği ve Anadolu dinî kültüründe "Altıparmak Peygamberler Tarihi"

diye tanınan eserin meşhur olma sebeplerinin başında Molla Miskin'in hem vaiz, hem sufi hem de hadis âlimi olmasının getirdiği birikim gelmektedir. Vaizliği, konuların popüler kültür seviyesine indirgemede; sufiliği, konuların daha mistik ve sufi nazariyeler etrafında işlemede; hadisçiliğinin de siyerde hadislere ağırlık vermede etkili olduğu söylenebilir. Molla Miskin'in siyerinde kullandığı hadisleri, ilmi olmaktan ziyade popüler kültür ve mistisizm düzeyinde kullandığı görülmektedir. Bu kullanımın verdiği üslup çalışmanın halk arasında şöhret bulmasında etkili olmuştur. Yine Altıparmak'ın sade çevirisi de burada önemlidir. Ancak daha önemlisi, "bir mukaddime, dört rükun ve bir hatime" olan eserin "ilk bölümünde ifade edilen kısım"dır. Bu bölümde Peygamberler tarihine-siyere başlamadan insanın, âlemin yaratılışı vb. konular diğer siyer kitaplarından farklı bir söylem ve içerikle ele alınmaktadır. Altıparmak'ın çevirisi son dönemde meşhur olduğu için metinde atıflar için Altıparmak çevirisi esas alınacaktır.

2. Molla Miskin'in *Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve'sinde Mitik Öğeler*

Molla Miskin'in *Meâricü'n Nübüvve'sinin* birinci bölümün-rükününün içeriği esere kendine has bir özellik kazandırmaktadır. Eserin sonraki bölümleri bu bölümün etkisinde devam etmekte, burada kurulan muhteva ve çatı diğer bölümler üzerinde belirleyici bir etki yapmaktadır.

Yazar esere hadisçiliğinin bir özelliği olarak bir hadisle başlamaktadır. O da "Allahu Teâlâ'nın yarattığı şeylerin birincisi benim Nûrumdur" hadisidir (Muhammed Efendi, 1978: 104). Dolayısıyla eserde konu Hz. Peygamberin Nûrunun yaratılması ile başlatılmakta, yazarın deyişle "Nûrun Âmine validemize gelene kadarki halleri" ele alınmaktadır. Başka bir deyişle bu ilk bölümde, Hz. Peygamberin Nûrunun yaratılması ve peygamberler silsilesi ile Hz. Âmine'ye validemize kadar ki takip ettiği hat üzerinden bir peygamberler tarihi anlatısı geliştirmektedir. Dolayısıyla eserin başında ve odağında *Nûr-ı Muhammedî* yer almaktadır. Muînüddîn el-Miskîn bunu çalışmanın başında şöyle ifade etmektedir (s. 104):

“Bu fasıl Hazreti Resul-i Ekrem’in mübarek Nûr-ı şerifinin ilk yaratılmasından Âmine validemizin rahmine gelinceye kadar halleri ve ecdâd-ı kiramı olan peygamberlerin¹ tercüme-i hâl ve hayatlarını beyan eder.”

Nûr-ı Muhammedî’nin anlatılmasında Muînüddîn el-Miskîn “altı” farklı rivayeti dayanak almaktadır.² Ancak rivayetlerde hadis ilmindeki cerh ve ta’dil vd. yöntemleri uygulama gibi bir eğilim görülmektedir. Burada el-Miskîn kanaatimizce hadisçi yönünü değil vaizciliğini ve Sûfi yönünü ön planda tutmaktadır. Bu rivayetlerden birincisine (s. 104-6) bakacak olursak,

“Hz. Peygamberin Nûru yani *Nûr-ı Muhammedî* bütün yaratılmışlardan hatta ‘Arş’ ve ‘Kürsî’den, ‘Levh ve Kalem’den dokuz yüz bin sene önce yaratılmıştır. Bu Nûr mekânsız gayb âlemi sahrasında nice sene seyrettikten sonra Allah’a secde etmesi emrolundu. Bin yüz sene secdede kaldı. Sonra Allahu Teâlâ sınıf sınıf mahlûkatı basit ve bileşik cisimleri yaratmak diledi. Bu Nurdan bir *Cevher* yarattı ve ona kudret nazarı ile baktı. O cevher Allah’ın bakmasından eridi, ‘su’ oldu. Akmaya başladı. Öyle aktı ki hiçbir yerde durmadı bin sene devamlı aktı. Allah o suyu on kısma ayırdı.”

Dikkat edileceği üzere burada kâinatın özü olan *Cevher*, Nurdan sonra oluşmaktadır. “Allah, Nûr, *Cevher*, su ve ondan doğan diğer temel kısımlar” olmak üzere bir mertebelendirme görülmektedir ki bunlar *Nûr-ı Muhammedî Nazariyesinin* içeriğini oluşturmaktadır. Muînüddîn el-Miskîn yukarıda belirtilen “cevherin suyundan yaratılan on kısmı” (*Arş, Kalem, Levh, Ay, Güneş, Cennet, Gündüz, Melekler, Kürsi ve Hz. Muhammed’in Hâk-ı Pâk-i³*) ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Bunlar her ne kadar dinî kavramlar olsa da eserde ele alınış biçimleri mitik bir söylem içerisinde gerçekleşmektedir.

Her şeyin ilk olarak sudan var kılındığı Kur’an’da geçmektedir. Enbiya Suresi otuzuncu ayette “...göklerle yer birbirine yapışık idi, biz onları ayırdık ve her canlı varlığı sudan oluşturduk”, Hûd Suresi

¹ Bunlar kitabın ileriki bölümünde işlenen Âdem, Şit, İdris, Nuh, Hud, İbrahim ve İsmail olmak üzere yedi silsile peygamberdir.

² Bu konuda çok rivayetler olduğu zikrettikten sonra kendi rivayetlerinde Ebu Musa el-Medenî’nin “Şerefü’l-Mustafa”sını esas aldığı ifade etmektedir. Araştırmalarımız sonucunda siyer literatüründe “Şerefü’l-Mustafa” ismiyle eserlerin yazıldığı görüldü. Ancak Ebu Musa el-Medenî’nin eserinin Hafız İbn Cevzî ve Hafız Ebu Saîd Abdülmelik gibi âlimlerinki kadar tanınır olmadığı sonucuna vardık.

³ *Hz. Muhammed’in Hâk-i Pâk-i*: Hz. Muhammed’in temiz, mübarek toprağı anlamına gelen Osmanlıca bir tabirdir.

yedinci ayette ise “Arş su üzerindeydi...” şeklinde bu konuya değinilmektedir. Yine Sahîh-i Müslim (Kader, 2/16) ve Sahih-i Buhârî (Bed’u’l-ahlak,1) de “ilk önce hiçbir şeyin olmayıp sadece Allah’ın var olduğu, arşının da su üzerinde olduğu” ifade edilmektedir. Ancak El-Miskîn’in eserinde bunlardan farklı olarak “sudan önce” “ilk neden olan” bir “Nûr”un varlığından bahsedilmektedir ki bu farklı bir yorum olmaktadır.

Ayrıca her ne kadar “su” ve ondan oluşan kısımlar dinî literatür içinde geçse de bunların on ontolojik katmana ayrılışı ve onuncu katmanın Hz. Peygamberin varlığı (Hz. *Muhammed’in Hâk-ı Pâk-i*) ile sonuçlanmasında mitik anlatı kendisini hissettirmektedir. Muînüddîn el-Miskîn başta varlığın ilk nedeni olarak *Nûr-ı Muhammedi*’yi ifade etmekte, sonra bu Nurdan oluşan su ve suyun onuncu ve en son varlık katmanının da Hz. *Muhammed’in Hâk-ı Pâk-i* (temiz toprağı) olduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle varlığın ilk ve en üst katmanı *Nûr-ı Muhammedî* iken varlığın son katmanı ise Hz. *Muhammed’in Hâk-ı Pâk-i* olmaktadır. Yine örneğin, *Arş* ve *Kalem*’in uzunluklarının açıklanması, *Kalem*’in yazarak varlıkları oluşturması, mahlûkatın oluşumundaki rolü ve bunun hikâyesi (s. 104-5) dinî-mitik bir anlatı içinde ifade edilmektedir.

Muînüddîn el-Miskîn Hz. *Muhammed’in Hâk-ı Pâk-i*’ni yani ezelde toprağının ilk yaratılışını anlatışı tamamen mitik bir söylem içinde ele alınmaktadır. el-Miskîn yaratılış konusunda nûr-su ilk neden teorisine ek olarak “ikinci” bir rivayetten bahsetmektedir (s. 106). Bu ise Hz. *Muhammed’in ruhunun* yaratılmasıdır. Dolayısıyla burada karşımıza yaratılıştaki ilk neden olan “Nûr” yanında “ruh” sembolü “beyaz kuş” sembolü ile bir arada karşımıza çıkmaktadır. Bu ikinci rivayette (s. 106) “ruh” ve “Nûr” kavramları karışık kullanılmakta, ruh kavramı ile başlayıp ruhun yanında dünyadan toprağının yaratılış için getirilmesi (beden ruh dikotomisinin sembollerinin arketipleri), Hz. Peygamberin Nûrunun önce arş altına asılması, Âdem peygamberin alnına konulana kadar orada kalması ve sonra Âdem’in alnına konulması söz konusu edilmektedir.

Üçüncü rivayette bu “Ruh”, “beyaz kuş” suretinde işlenmektedir. “Kuş” mitolojik bir kavramdır. Özellikle Ortadoğu ve Türk mitolojisinde ruhu sembolize etmek için kullanılmaktadır ki buna değerlendirme bölümünde değinilecektir. “Beyaz kuş” yine ikinci rivayet gibi Arşın altında seyretmektedir. Kuşun kanatlarından dökülen yüz yirmi dört bin damlanın her birisinden bir peygamberin

ruhunun yaratılması; başka rivayette ise yüz yirmi dört bin kez nefes alan kuşun bu sayıda peygamberin yaratılmasına neden olduğu, onların ruhundan siddıkların ruhları, onlarınkinden zâhitlerin ruhları, onlarınkinden de mûtfî'lerin ruhları, onlarınkinden de âsilerin ruhlarının yaratıldığı ifade edilmektedir (s. 107). Burada mertebeler şeklinde üstten aşağıya doğru ilk ruh yanında diğer insani ruhların yaratılışı mitik biçimde ifade edilmektedir. Varlığın mertebeler biçiminde üstten aşağıya doğru dizilişi antik çağlardan bu yana hem felsefi metinlerde hem de mitlerde sıkça karşılaşılan ve özellikle dinî söylemle birleşince daha sık karşımıza çıkan bir ifade biçimidir.

“Beyaz kuş” motifi eserin ileriki kısımlarında da karşımıza çıkmaktadır. Hz. Âdem’in yaratılışında bu kuş aynı zamanda “ruh kuşu” ismiyle ele anılmaktadır. Bu kuş Hz. Âdem’in alnındaki *Nûr-ı Muhammedî* aşkına beden denen “kafes”e girmeye ikna olmuştur:

“Hak Teâlâ Âdem (a.s.)’ın kalıbına ruh vereceği zaman Ceb-rail (a.s.)’a ‘Habibimin Nûrunu getir, ‘Âdem (a.s.)’ın iki kaşı arasına emanet olarak koy’ buyurdu. Âdem (a.s.)’ın toprağına o Nûr kondu. Ruh kuşu o Nûru görüp meylettirdi ve bedene girdi (s. 116)”.

Ruhun kuş şeklindeki tasviri hadislerde de görülür. Bu hadislerde⁴, şehitlerin ruhları “yeşil” kuşların içinde tasvir edilmektedir. Ancak bu hadisler buradaki gibi yaratılışın başlangıcı ile değil tam tersine ölüm sonrası ve şehitlerin ruhları ile alakalıdır.

Konunun devamında ruhun beden içindeki tasvirleri (örneğin, bedeninin karanlık oluşu, ateş, hava, toprak ve su gibi zıt maddelerden yapılışı, ruhun bedendeki –kötü huyları tasvir eden- vahşi hayvanların saldırısına uğraması, şehvetin akrep, gazabın da yırtıcı

⁴ İmam Suyûtî (2016) *Kabir Hayatı* kitabının *Ruhların Karargâhu* bölümüne şehitlerin ruhlarının yeşil kuşların içine konması hadislerinin tümünü almıştır. Böcü (2005: 78) Suyûtî’nin bu eserine “sahih, çok zayıf ve uydurma hadisleri” karışık biçimde aldığını çalışmasında göstermiştir. Ancak aynı konuda Sahih-i Müslim (İmare, 121), Tirmizi (Tefsiru Süre, 3-19) ve İbn Mâce (Cihad, 16)’de rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde, şehitlerin ruhları (bir rivayette de mü’minin ruhu) cennet ağacına konan, ondan yiyen ve kıyamette cesedine girecek “yeşil kuş” olarak tasvir edilmektedir. Burada “ruh”, “yeşil kuş”, “ağaç” ve “cesed” motifleri dikkat çekmektedir.

hayvan sûretinde hücum etmesi⁵, yedi başlı ejderhanın⁶ ruha kast etmesi, bedende istemeden hapsolması) mitik bir üslupla ele alınmaktadır (s. 118).

“*Beyaz kuş*” motifi “ruh” ile ve ruh da “*Nûr-ı Muhammedi*” ile ilişkilendirildiği için kuş motifi Hz. Muhammed’in yani Nûr’un doğum anında da (s. 255) görülmektedir. Hz. Âmine’nin, doğumun/mevlidin olacağı gece evin damında “*beyaz kuşu*” gördüğü zikredilmekte, yine doğumdan sonra da Hz. Muhammed’e süt verme konusunda kuşun çabaları ifade etmektedir (s. 255). Doğum anında beyaz kuşun varlığı Süleyman Çelebi’nin Mevlîd-i Şerif’inde de geçmektedir.⁷ Ayrıca doğum sonrası Hz. Peygamberin sırtındaki nübüvvet mührü / Nûrunun varlığına da değinilmektedir (s. 256 vd.).

Dördüncü rivayette “Nûr”un çeşitli mertebelerinden bahsedilmektedir. Burada zikredilen makam ve mertebeler aslında insanoğlunun dinî-ahlakî olgunlaşmasında gerekli makam, mertebe ve hallerdir ki insana nispetle Nûra hamledilmiş hatta Nûrun namaz dâhil tesbih vb. bazı dinî ibadetlerde bulunduğundan bahsedilmektedir (s. 108-9). Bu durum ileride Miraç bölümünde de geçmektedir⁸.

⁵ Bu ifade İslam ahlak felsefesinde ruha ait “Kuvve-i gadabiyye”, “kuvve-i şehevîyye”, kuvve-i akliyye” şeklindeki üç unsuru simgelemektedir. Bunlardan ilk ikisi olumsuz olup nefse-bedene üçüncüsü ise ruha-akla nispet edilmektedir. Burada bu konu mitik ve sembolik biçimde özlü olarak tasvir edilmektedir (Razi, 2011).

⁶ Yedi başlı ejderha başta Sümer (Ejderha tanrıça *Tiamat* ve onun ejderha ordusu), ve Grek olmak üzere birçok kültürün mitolojisinde yer almaktadır. Türk ve Çin olmak üzere uzak doğu ülkelerinde de önemli bir motiftir. Türk mitolojisinde ejderha önemli ama kötü bir motif olarak yer alır (Beydili, 2005: 191; Sarpkaya, 2014).

⁷ Süleyman Çelebi’nin Mevlidindeki ilgili mısra şöyledir: “*Geldi bir akkuş kanâdiyla revân / Arkamı sığâdı kuvvetle hemân / Doğdu ol saatte ol Sultân-ı dîn / Nûr’a gark oldu semâvât ü zemîn*”.

⁸ Miraç kısmında mitik bir simge olarak “ağaç” motifi de yer almaktadır. Miraçta dördüncü gökte görülen, tüm insanların isimleri, kaderlerinin yazılı olduğu bir ağaçtır (s. 400). Yedinci gökte görülen ise *Sidretü’l- Münteha* isimli ağaçtır. El-Miskîn, onu yaratılmışların ilminin son bulduğu bir şey olarak ele alır. Tüm (aşağı-yukarı) yolların kendisinde nihayet bulduğu bir nesnedir. Bir budağı yüz bin yıllık yoldur. Üzerinde gökteki yıldızlar kadar melek vardır, altında büyük ırmaklar akmaktadır (s. 406-7). Bu tasvirler ve Wensinck’in (1921: 29 vd.) antik çağdaki göksel ağaç anlatısı ile benzerlik taşımaktadır. Ağaç motifi antik çağlardan itibaren kozmolojik bir simge olarak mitik anlatılarda ve dini metinlerde sıkça karşılaşılmaktadır. Yakındoğu mitolojisinde “*Hayat ve Bilgi Ağacı*” olmak

“Ezan”, “hutbe” ve “cemaatle namaz”ın miraçta büyük melekler tarafından icra edildiği ifade edilmektedir (s. 401). Dolayısıyla mitik “ilksel zaman”da namaz olgusuna vurgu yapılmakta namaz (ismi, beş vakit oluşu, secde, kıyam, rükû, tahiyât gibi kısımları), tesbih vb. ibadetlerin “*arketipik*” ilk modelleri ele alınmaktadır. Sonraki dönemlerde insanların yaptığı ibadetlerin ilksel zamandaki arketipik uygulaması mitlerde çokça karşılaşılan bir kullanımdır. Burada sadece ibadet olarak namaz değil, nefsin yetiştirilmesinde ve terbiyesindeki hallerin kökenleri, arketipleri de zikredilmektedir.

Muînüddîn el-Miskîn bu rivayetleri zikrettikten sonra hepsinde ortak olan noktanın varlığın temelini kendi deyişiyle “*bütûn mahlûkatın aslı ve on sekiz bin âlemin ilk maddesi*” Hz. Muhammedin *Nûru* olduğunu ifade eder (s. 109). Buradan hareketle kâinatın yaratılmasına kısaca değindikten sonra insanın durumuna gelir. Nûrdan hareketle dünyanın, önce cinlerin sonra insanın yaratılışını ele alır. El-Miskin burada Hz. Adem’den önce cinlerin babası olan “Can” ve evladının yaratılışından bahseder ve dünyadaki isyanları nedeniyle bunlar yerine insanın dünyaya gönderilişini ayrıntılı ele alır (s. 110 vd.). Molla Miskin burada ateşin Nûr kısmından meleklerin, zulmet kısmından ise cinlerin yaratılışını, cinlerin yeryüzündeki yaşamlarını, karmaşa ve isyan çıkarmalarını, Allah tarafından melekler gönderilerek bunların ıslah edilme gayretlerini ve isyanların çoğalmasından dolayı mahvedilip perişan edilmelerini; yeryüzünde melek ve cinler arası savaşı, içlerinden ibadet eden Azâzil’in melekler katına çıkarılmasını, yüksek mertebeler kazanmasını, göğe yükselmesini, Cennete girmesini, yeryüzündeki –isyan edip dağıtılan- cinleri Cennetten yönetmesini, onlara liderlik arzusu Âdem’e karşı cinleri toplumsal olarak kışkırtması, Azâzil’in diğer adının İblis olduğunu yüksek mertebedeki yerini kibri nedeniyle kaybedişini ayrıntılı olarak ele almaktadır (s. 109-112).

Azâzil ismi Kur’an ve sahih hadislerde geçmez. Kitab-ı Mukaddes’te kısaca Kefaret günü münasebetiyle (Levililer, XVI, 8) geçer. Şeytandan sonraki en etkili kişiliktir (Tuğ, 1991: 311). Enoch’un Kitabında gökteki sırlı bilgileri insanlara vererek insanlığın mahvına sebebiyet vermekle suçlanır (Eser, 2012: 44 vd.). Burada El-Miskin’in

üzere iki versiyonu olan Ağaç motifi “dünyanın son ucundaki ağaç” şeklinde betimlenir (Tekin, 2016: 370). İslami gelenekte de Cenne’teki “Ağaç” yanında *Tûbâ ağacı* ve “*Sidretü’l Müntehâ*” kavramları mevcuttur. Kur’an’daki *Sidretü’l Müntehâ* kavramından ağacın kastedildiği tartışmalıdır. Genelde ‘yaratılmışların gidebileceği son nokta’ anlamı daha makul görüş olarak kabul edilir (Uludağ, 2009).

Kitab-ı Mukaddes'ten, özellikle Kanonik olmayan Enoch'un Kitabından, mitolojilerden ve Hermetik metinlerden de alıntılar yaptığı anlaşılmaktadır.

El-Miskin sonra insanın yaratılışına geçmekte Hz. Âdem'in yaratılışıyla *Nûr-ı Muhammedi*'yi birbirine bağlamaktadır. Ruhtan önce Nûr'un Hz. Âdem'in alınına konması, ruh kuşu kavramı ile beden ve ruhun Hz. Âdem'in şahsında nasıl birleştiğinin mitik anlatımına yukarıda değinilmişti. Burada yine birçok temel şeyin "arketipi"ne değinilmektedir. "İlk cin, ilk ağaç, ilk tapınak Kâbe, ilk insan vb." İnsan toprağının yeryüzünün farklı yerlerinden alınması ile insan doğasındaki farklılığın bununla açıklanması, zıt maddelerden yapıldığının ifadesi, bu toprağa üç büyük meleğin hava, su ve ateş getirerek dört unsur ile insanoğlunun mayasının oluşması ve "Kırk yıl ya da bazı rivayetlerde Kırk gün yağmur" ile çamur haline gelişi, kalıplanması ve azaların oluşması ayrıntılı işlenmektedir. "Kırk gün-yıl yağmur" sembolü burada dikkat çekmektedir (s. 114-9). Tevrat'ta geçen "Tufanda Kırk gün yağmur yağması", yine "mevsim dönümünü ifade eden kırk gün yağmurları" gibi yağmur sembolünü burada da görmekteyiz.

El-Miskin *Nûr-ı Muhammedi*'yi Hz. Âdem'in yaratılışı konusunda sık sık konu eder. Örneğin Nûr Âdem'in inşiyle yeryüzüne nakledilmiş olur. Nûr "Allah'ı görememenin acısından kıvrınması nedeniyle" Âdem'in şahadet parmağına nakledilir. Böylece namazda şahadet parmağını kaldırma ritüeline bir arketip bulunmuş olmaktadır. Yine Hz. Âdem'in Havva ile nikâhı Allah tarafından "kıyılırken" (ki bu da insanların evliliklerinin arketipidir) Allah tarafından gerçek sevgilinin bu Nûr olduğu ve o yaratılmasaydı hiçbir şeyin yaratılamayacağı nida edilir (s. 124).

Nûr'un diğer Peygamberlere ve sonunda Âmine ile Hz. Peygambere nakli ileriki konuları oluşturmaktadır. Şit Peygamberin doğuşu ile Nûr Hz. Âdem'den Şit'e geçer. Oradan İdris'e, ondan Nuh'a, ondan İbrahim'e⁹, ondan Hacer vasıtası ile İsmail'e, İsmail'den Adnan, Meadd, Nizar (Kureys), Malik, Fihri, Galip, Liva, Ka'b, Mürre, Kilabi Kusay, Abd-i Menaf, Haşim, Abdülmuttalib, Abdullah vasıtası ile Hz. Muhammed'e intikal ettiği eserde özellikle belirtilmekte ve bu silsile ile siyerin seyri belirlenmektedir (s. 146, 158, 171, 199, 200, 202, 205 vd.). *El-Miskin bu hattın yani Nûr-ı Mu-*

⁹ Eserde Hz. İbrahim'in baba adı Nahur olarak geçiyor. El-Miskin'e göre gayrı müslim olan Azer Hz. İbrahim'in babası değil amcasıdır.

hammedi'nin seyri dışında kalan peygamberlere (Kur'an'da isimleri geçmesine rağmen) eserde yer vermemektedir. Bu da eserde merkezi kavramın *Nûr-ı Muhammedî* olduğunun başka bir göstergesidir. *Nûr-ı Muhammedî'nin* eserdeki belirleyiciliği ileriki sayfalarda da yeri geldiğince belirtilmekte, örneğin Papaz Bahîra küçük Muhammed'in peygamber olduğunu *Nûr'dan* anlayabilmekte (s. 282), sahabe bu *Nûr'a* şahit olmakta, ölümünde *Nûr* ve *mühür* vücudundan kaybolunca öldüğüne ancak inanıldığı, ikna olunduğu ifade edilmektedir.

Eserde *Nûr-ı Muhammedî'nin* mitik karakterde ele alınmasının diğer bir örneği de “Melâike ve Peygamberlere Verilen Müjdelere” başlığıdır (s. 221-230). Burada meleklerle ve peygamberlere karşı *Nûr-ı Muhammedî* nedeniyle Hz. Muhammed –zaman zaman Allah'ın dilinden- övülmekte, geleceği müjdelenmekte, Onun ve ümmetinin 124 bin yıl önce (s. 226) yaratıldığı, O ve ümmeti olmasaydı Cennet-Cehennem, Ay ve Güneş, gece ve gündüz, melekler ve peygamberler ve her şeyin yaratılamayacağı hususu Allah'ın dilinden birçok örnek ve isim eşliğinde geniş biçimde ele alınmaktadır. Burada zamanın tarihsel değil mitik bir şekilde işlendiği, Hz. Muhammed ve ümmetinin tarih öncesi bir arketipinin oluşturulduğu görülmektedir.

3. “Nûr-ı Muhammedî” Merkezli Bir Siyer Eseri

Muînüddîn el-Miskîn'in Meâricü'n Nübüvve fi Medârici'l Fütüvve adlı eserinde kullanılan mitik kavramlara bakıldığında *Nûr-ı Muhammedî* ve bazı eserlerdeki kullanılışıyla *Hakikat-ı Muhammedî* kavramının belirgin biçimde öne çıktığı görülür. Bu özelliği hasebiyle bu siyer kitabını *Nûr-ı Muhammedî* merkezli bir siyer çalışması olarak adlandırılabiliriz. Bu nedenle bu konuya biraz daha yer vermeyi ve makale sınırları çerçevesinde literatürle karşılaştırmayı gerekli görüyoruz.

Nûr-ı Muhammedî anlayışının ilk olarak Sehl bn. Abdullah et-Tüsteri'de (ö. 238) ortaya çıktığında kaynaklarda ittifak vardır (Demirci, 1997: 179). Tüsteri Allah'ın Hz. Muhammed'i kendi Nûrundan yarattığını ileri sürmüştü, ancak kavramdan bahsetmemiştir. Kavram en mükemmel halini Abdulkerim el-Cili ve İbnü'l Arabî'nin eserlerinde almıştır. İbnü'l Arabî Fusûs-ul Hikem'ini tamamen bu konuyu merkeze alarak işlemektedir.

Nûr-ı Muhammedî anlayışına göre, önce Hz. Muhammed'in Nûru, bu Nûrdan da diğer varlıklar yaratılmıştır. Hz. Âdem'den

başlayıp bütün peygamberlerde tecelli eden bu Nûrun en son Hz. Muhammed'de yani gerçek sahibiyle buluştuğu kabul edilir. Bütün yaratıklar ondan sonra yaratılmıştır. Hz. Peygamber'in Nûr olarak algılanışı ve ilk yaratılan Nûr olduğu konusunda bazı ayet ve hadislerle dayanılmıştır.¹⁰ Ancak bunlara zahir ulemasının eleştirileri olmuştur. Bu eleştiriler, "rivayetlerin zayıf oluşu, sefelin bu tarz yorumlara sahip olmayışı, bu fikrin eski kültürlerin felsefi ve mitik öğelerine dayandığı, bunun önce Şii muhitlere, oradan da tasavvufa geçtiği" gibi noktalarda toplanmaktadır (Demirci, 1997: 180).

Nûr-ı Muhammedî kavramı, diğer kültürlerde ilk yaratılış konusunda geliştirilen kavramlarla etkileşim halindedir. Bu anlamda kavram antik dünyanın yaratılış, varoluşla ilgili "mitik ve felsefi içeriklerini" İslami motiflerle zenginleştirilmiş halde taşımaktadır. Kadim uzak ve yakındoğu mitoslarından Hermetik düşünceye, oradan antik (özellikle Yeni Eflatuncu) felsefeye kadar birçok gelenek son halde İslami-Tasavvufi dille yoğrulan bu nazariyede kendisine yer bulmaktadır (bk. Massignon, 1964; Goldziher, 1997). Eski çağlardan günümüze insanoğlunun yaratılış konusunda ortaya koyduğu "mitik, felsefi ve dinî açıklama tarzları" nı örneğin "ilk yaratılanın ne olduğu, ilk neden, ilk model, evrenin nasıl yaratıldığı, Yüce Varlık'ın maddi evren ile ilk teması gibi" kadim kavramların bu nazariyede içkin olduğunu görmekteyiz. Ancak bu anlayışlardan farkı, "evrenin oluşumu ve sürekliliği" meselesini "Peygamber merkezli" olarak çözümlenmeye çalışmasıdır.

Nûr-ı Muhammedî kavramı, bu özellikleri sayesinde mitik imgerlerin dinî metinlerde yer almasında kavramsal bir anahtar olmaktadır ki bunun örnekleri yukarıda verildi. Mitin örnek oluşturucu kutsal bir öykü oluşu sebebiyle yaratılış, varoluş gibi derin konuların (mitlerde) öyküsel olarak ifadesi, her şeyin-varlığın ilk nedene bağlı olarak ele alınması, bu ilk nedenlerin doğaüstü niteliği, köken arayışı, başlangıçların yetkinliği, dinî eylemler, ritüeller, kavramlar gibi bütün dinî söz dağarcığının bir ilk modele bağlanması (bk. Eliade, 1994) gibi mite has özelliklerin eserde etkin biçimde işlendiğini görmekteyiz. Bu nedenle eserin kitleler üzerinde şöhret kazandığı söylenebilir. Evrenin varoluşu, yaratılış, doğuş, ölüm gibi

¹⁰ Tüsterî, "Allah tarafından bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir." (Maide, 15) ayetinden hareketle Hz. Peygamber'i bir nur olarak algılamış, Allah'ın, Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını, bu nurun yaratma sebebi olduğunu ileri sürmüştür. Yine "Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim (İbn-i Hanbel, IV, 127)", "Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım (Hakim, Müstedrek, II, 615)" hadisleri de bu bağlamda kullanılmaktadır (bk. Goldziher, 1997).

anlatımı zor kozmolojik ve ontolojik konuların Hz. Muhammed (sav) merkezli ve mitik söylem tarzıyla (öykü diliyle ve simgeleştirmelerle) ele alınışı kitlelerin esere olan ilgisini artırmıştır. Biz bunu sadece El-Miskin'in siyerinde değil aynı zamanda Yunus Emre, Süleyman Çelebi, Hacı Bektaş-ı Velî, Gülşehrî, Yazıcıoğlu Mehmed, Abdurrahman el-Askerî, Kaygusuz Abdal, Aziz Mahmud Hüdayî, İbrahim Hakkı gibi pek çok mutasavvıf şairin eserlerinde de görmekteyiz.

Nûr-ı Muhammedî'nin kadim kültürlerden etkiler taşıyan özelliğini yönelik diğer bir motif de yukarıda değinildiği üzere "*kuş-ruh kuşu*" motifidir. O da *Nûr-ı Muhammedî* gibi zengin bir kültürel içeriğe ve mitik özelliğe sahiptir. Kuş motifinin farklı mitolojilerde yeri vardır. Yakın ve uzak doğu mitlerinde kuş kozmik bir imge olarak kullanılmıştır. Mısır'dan Yahudi, İran, Yunan ve Arap mitosuna oradan Hind ve Türk mitosuna kadar birçok kültürde (Phoenix, Anka, Ziz, Simurg, Garuda vb. isimler altında) bunu görebiliriz (Wensinck, 1921: 37; Tekin, 2008: 426-7). Makalemizin sınırları nedeniyle bunların ayrıntısına giremiyoruz. Ancak bu konuda eserlerde çokça ayrıntının olduğunu söyleyebiliriz.

El-Miskin'in eserinde yer alan "*ruh kuşu*" mitosu yakın ve uzak doğu kültürlerinde karşımıza çıkmaktadır. Tekin (2008: 429), Yahudi ve Arap mitoslarında kuşun ruh kavramı ile birlikte kullanıldığını ifade etmektedir. Örneğin Binbir Gece Masallarında Gemici Sindibad'ın ikinci ve beşinci hikâyesinde "*ruh kuşu ve yumurtası*" motifini görmekteyiz (Tekin, 2008: 428-9; Nazlı, 2011: 125-6). Kuş Yakındoğu mitolojisinde yaşam kaynağı ve ruhla özdeşleştirilen bir niteliğe sahip olmaktadır. Tekin (1992: 259), G. Widengren'den hareketle "*kuş*"un eski çağlarda ve sonraları İslam kültüründe özellikle ruhun sembolü olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Kuş ruh sembolü olarak Türk kültüründe de örneğin Orhun kitabelerinde kullanılır. Kuş insan bedenindeki ruhun imgesidir ve kitabede Bilge Kağan ve Kültigin'in ölümü için kuş gibi uçup gittiği ifadesi kullanılmaktadır. Yine, Orta Asya Yakut Türklerinde "*her insanın kuş şeklinde bir ruhu olduğuna*" inanılır (Bekar, 2016: 27). Türk halk edebiyatı motiflerinde de ruh, farklı kuş şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.

Bekki (2004: 4 vd.), bu tasvir yaygınlığının eski Türk inançlarından kaynaklandığına dair çok bilgi ve belgeye sahip olduğunu belirtmektedir. Bekki bu konuda ünlü Dinler tarihçileri Eliade ve Radloff'tan (özellikle Şamanlardan) örnekler de vermektedir. Ancak

en önemlisi bu motiflerin Türk Yaratılış Destanlarındaki dünyanın yaratılışıyla ilgili motiflerle benzerliğidir. Örneğin, Altay Türklerinin Yaratılış Destanlarında “ilk varlık, onun kuş gibi su üzerinde süzülmesi, varlığın sudan oluşu gibi konular” yer almaktadır (Sakaoğlu vd. 2002: 168-173).

Sonuç

Yakın ve uzak doğu kültür coğrafyasının kesişme noktalarından olan Herat’ ta kaleme alınan eser, dinî konular yanında farklı kültür- lere ait unsurları ve özellikle mitik bazı özellikleri barındırması açısından önem arz etmektedir. Yazıldığı bölgedeki yaygınlığının yanı sıra Kanuni başta olmak üzere sonraki birçok devlet yetkilisinin isteği ile çevrilerek Anadolu ve Balkanların din ve Peygamber algısını etkilemiş ve günümüzde de özellikle popüler dinî kültür üzerinde etkili olmaya devam etmektedir.

Eser diğer siyer kitaplarından farklı olarak merkezine *Nûr-ı Muhammedi’yi* almakta, sadece tarihsel bir hayat hikâyesini konu edinmeyip kozmolojik ve ontolojik konuları da anlatı tarzında ele almaktadır. Eserin dinî içeriği yanında mitik bir dil ve üsluba zaman zaman kaydığı görülmektedir. Burada mitlerin de temel konularından olan yaratılış konusunun yer yer mitik dile de kayacak şekilde işlenmesi, *Nûr’un* ve diğer başka (kalem, ağaç, kuş-ruh kuşu vb.) sembollerin kozmolojik semboller olarak ele alınması esere mitik karakter kazandırmaktadır. Ancak bu mitik karakter sadece eserin başında değil, *Nûr’un* ele alındığı bölümlerde de (Miraç, Hz. Peygamberin doğumu vb.) kendisini göstermektedir.

İslam geleneğindeki birçok kavramın arketipi (ör. ilk ağaç, Kâbe, ilk insan, ilk varlık, ilk cevher, ilk nefis, ilk cin, ilk ruh; ezan, hutbe ve cemaatle namaz, namazın vakitleri ve kısımları vb.) eserin başında konu edilmektedir. Nitekim bu arketipik anlatım tarzı mitik tasavvurun en yaygın nitelikleri arasındadır.

Eserde konuların tarih dışı, zaman dışı bir anlatım tarzıyla ve hikâye şeklinde verilmesi, “hayat ağacı”, “ruh kuşu” gibi antik dünyaya ait mitik sembollerin dinî kavramlarla birlikte işlenmesi; bazı temel kavramların “konuşturulması” esere yine mitik bir nitelik kazandırmaktadır. Yukarıda ayrıntılı ele alındığı gibi “dört unsurun (toprak, hava, su, ateş) karşılıklı konuşması, ruhun, Nur’un konuşmaları, Peygamberlerin ve Hz. Muhammed’in ruhlarının konuşması” gibi hususlar bu konuda örnek olarak verilebilir. Eser, hem bu kendine has anlatım tarzıyla hem de farklı kültür- lere ait motifleri bir arada

kullanmasıyla senkretik tarza kaleme alınan farklı ve dikkate değer bir siyer eseri örneği oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Arslan Mustafa (2009). "Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dinî Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru-Muhammediye Örneği", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6 Sayı 1: 195-219.
- Arslan, Mustafa (2012). İnsanlık Tarihindeki Ontolojik Hakikat Araştırmalarının İslam Dünyasındaki İzdüşümü: İbn Arabî'nin Varlık Ağacı, Şeceret'ül Kevn'î", *Birey ve Toplum Dergisi*, 2 (3): 171-178
- Bekar, Beytullah (2016). "Kırgız Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2, 2: 19 – 38.
- Bekki, Salahaddin (2004). "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhü Motifi", *Millî Folklor*, 8, 62: 53-66.
- Beydili, Celal (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Böcü, Ali (2005). *Es-Suyûtî'nin Şerh'us-Sudûr bi şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l Kubûr adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı ile İlgili Hadislerin İncelenmesi*, YL Tezi, Adana.
- Bultmann, R. (1961). "New Testament and Mythology", *Kerigma and Myth*, Trans R.H.Fuller, Harper Torchbooks, New York, p. 1-44 (Türkçesi "Yeni Ahit ve Mitoloji", Çev. E. Kuşçu, R. Bultmann: *Mitoloji ve Hermenötik Sorunu*, Ed. C. Batuk-E. Kuşçu, 2013: 77-134)
- Çavuşoğlu, Ali, (2009). "Yaratılış-Hz. Muhammed İlişkisi Çerçevesinde Kullanılan "Nûr-ı Muhammed, Akl-ı Evvel" Kavramları ve Edebî, Tasavvufî Metinlerdeki Yansımaları", *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu* Sakarya.
- Demirci Mehmet, (1997). "Hakikat-i Muhammediye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 15, Ankara: TDV: 179-180.
- Eliade, Mircea, (1994). *Ebedî Dönüş Mitosu*, (Çev. Ü. Altuğ), Ankara: İmge Yayınları.
- Erşahin, Seyfeddin, (2005). "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Yaptığı Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar*, C. 18, S. 3: 335-358.

- Eser, Oğuz (2012). *İdris Peygamber'in İki Kitabı*, İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Goldziher, Ignaz, (1997) "Hadis'te Yeni-Eflatunculuk ve Gnostik Unsurlar", (Çev. Ömer Özsoy), *A.Ü.İ.F.D.*, C. 36: 405-421.
- Gündüz, Şinasi (2009). Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt VI, S. 1: 9-26.
- Halefullah, M. A. (1950). *el-Fennu'l Kasasi*, Kahire (Türkçesi, *Kur'an'da anlatım Sanatı*, Çev. Ş. Karataş), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002)
- Hançerlioğlu, Orhan, (1978). *Felsefe Ansiklopedisi*, IV, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kılıç, Atabey (2007). "Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, C. 2, S. 3: 332-339.
- Levi-Strauss, Claude (2013). *Mit ve Anlam*, (Çev. G.Y. Demir) 2. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Malinowski Bronislaw (1990). *Büyük-Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Massignon, Louis (1964). Nûr-ı Muhammedî, *İslâm Ansiklopedisi* C. 9, İstanbul: MEB. Yayınları.
- Muhammed Efendi, Muhammed b. Muhammed, (1978). *Altıparmak Peygamberler Tarihi*, Çev. A. F. Meyan, 4. Baskı, İstanbul: Berekat Yayınevi.
- Nazlı, Atiye, (2011). *Bin bir Gece Masallarının Anadolu Türk Masallarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Ocak, A. Yaşar (2009). İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi" Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir "mise-en-question" Denemesi), *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, S. 1: 137-163.
- Razi, Ebu Bekir (2011). *Ruh Sağlığı*, (Çev. H. Karaman) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sakaoğlu, Saim ve Duymaz, Ali (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Sarpkaya, Seçkin (2014). "Türkiye Sahası Efsanelerinde Ejderha" *Yılan Kitabı*. Ed. E. Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi, s. 505-519.
- Suyûtî, Celalettin (2016) *Kabir Hayatı*, (Çev. S. Erdoğan) İstanbul: Mercan Kitap.
- Şahin, Mustafa (2014). "Fâmî, Seyf-i Herevî ve İsfizârî'nin Eserlerinde Herât Şehrinin Kuruluşu İle İlgili Rivâyetler", *JHS Journal of History Studies*, C. 6, S. 3: 323-330.
- Şenel, Abdülkadir (2006). "Muîn el-Miskîn" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 31: 88-89.
- Tekin, Gönül A. (1992). *Çengnâme Ahmed-i Dâi*, Harvard University.
- Tekin, Gönül A. (2008). "Güneşin Kuşları: Phoenix ve Ankâ", *TUBA/JTS 32/I*: 425-446.
- Tekin, Gönül A. (2016). "Yakındoğu Mitolojisinde İki Ağaç: Hayat Ağacı ve Yasaklanan Bilgi Ağacı", *H. Cemal Sofuoğlu'na Armağan*, İzmir.
- Tuğ, Salih (1991). "Azâzil" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 4: 311-2.
- Uludağ, Süleyman (2009). "Sidretü'l-Müntehâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 37: 151-152
- Vernant, Jean Pierre (1996). *Eski Yunan'da Söylen ve Toplum*, Ankara: İmge Yayınları.
- Vico, Giambattista (1725/2007). *Yeni Bilim*, (Çev. S.Ö. Akkaş), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wensinck A.J. (1921). *Tree and Bird as Cosmological Symbols in Western Asia*, Leiden: E.J. Brill.

